

UVOD U JUGOSLAVIJU

Biblioteka
ARHIPELAG

Za izdavača
Bora Babić

Recenzenti
Nebojša Blanuša, Sveučilište u Zagrebu
Dejan Stjepanović, Sveučilište u Dundeeju
Mate Subašić, Manchester Metropolitan University

DEJAN JOVIĆ

UVOD U JUGOSLAVIJU

AKADEMSKA KNJIGA
NOVI SAD

© Dejan Jović, 2023.

© za prvo izdanje Fraktura, Zaprešić, 2023.

© Akademska knjiga, Novi Sad, 2024.

*Poneki mornar možda ostane bez lađe,
Ali bez mora – to je izuzetan peh.*

Dorđe Balašević (1979)

Sadržaj

Predgovor	9
1. Što je bila i što je htjela biti Jugoslavija	15
Četiri vizije Jugoslavije i jugoslavenstva	30
Jugoslavija: imperij ili nacionalna država? Ili nešto treće?	37
2. Jugoslavija kao projekt i kao eksperiment	47
3. Vanjska politika socijalističke Jugoslavije: akteri i strukture	75
Što je analiza vanjske politike?	77
Akteri i strukture u jugoslavenskoj vanjskoj politici	86
4. Titova vizija samoupravljanja	III
5. Druže Tito, ti si kriv: pisma građana Jugoslavije Josipu Brozu Titu	151
Pisma Titu od 1944. do 1964.	155
Promjena politike nakon 1964.	167
Kritička pisma Titu nakon 1964.	172
Susret s Dragomirom Katićem	183

Što se dogodilo nakon susreta?	192
Katićevo zadnje pismo: zahvala Titu	199
6. Hrvatska u socijalističkoj Jugoslaviji	209
Kraj socijalizma u Hrvatskoj	255
7. Osma sjednica: uzroci, značaj, interpretacije	267
Srbija ranih osamdesetih godina	270
Formuliranje nove politike: 1986–1987.	295
Milošević o Titu	310
8. Razlozi raspada Jugoslavije	325
Kritička analiza postojećih pristupa	328
Metodološki problemi analize raspada Jugoslavije	416
Prema multifaktorskoj subjektivnoj analizi	434
9. Strah od postajanja manjinom i sukobi u postjugoslavenskim zemljama	437
Dominantni diskurs jugoslavenskog socijalizma: nema većine, nema manjine	450
Promjena diskursa: nastanak većina i manjina	460
Posljedice	467
Literatura	471
Kazalo imena	481
O autoru	489

Predgovor

Prije dvadeset godina, 2003. objavio sam u izdavačkoj kući Prometej iz Zagreba i potom i u Samizdatu B92 (sada Fabrici knjiga) iz Beograda knjigu *Jugoslavija: država koja je odumrla*, koja je 2009. objavljena i u SAD-u na engleskom jeziku pod naslovom *Yugoslavia: A State that withered away*. Američko izdanje objavila je Purdue University Press. Srpsko i hrvatsko izdanje ove knjige – nastale na temelju moje doktorske disertacije, obranjene pod naslovom „The Breakdown of Elite Ideological Consensus: The Prelude to the Disintegration of Yugoslavia (1974–1990)” na London School of Economics, članici Sveučilišta u Londonu – u potpunosti je prodano i knjige već dugo nema u knjižarama.

U međuvremenu je knjiga često citirana (na primjer hrvatsko i srpsko izdanje je u raznim radovima citirano 307 puta, a američko 363, prema podacima *Google Znalca*), uključujući i u zadnjih pet godina, od 2018. do danas (američko 182 puta, a hrvatsko i srpsko 118 puta). Sama disertacija je od 2015, kad je omogućeno njeno čitanje u online prostoru, do danas preuzeta s interneta 1.742 puta. Nedostupnost te knjige u uvjetima kad postoji i dalje interes za nju potakla me da razmislim o eventualnom novom izdanju, ili pak o novoj knjizi o Jugoslaviji, knjizi koja bi osu-vremenila neke ranije izrečene teze i kritički ih sagledala u perspektivi novih dokumenata i saznanja. To je naročito potrebno sada, kad se

otvaraju arhive iz 1990, 1991. i 1992, ključnih godina za nestanak Jugoslavije, te su dostupni novi istraživački materijali.

Umjesto objavljivanja novog izdanja te knjige, odlučio sam se da objavim novu, u većem dijelu sastavljenu od članaka koje sam od 2001. do danas objavljivao u međunarodnim i domaćim časopisima i knjigama, a koji se fokusiraju na Jugoslaviju, njen karakter i njen raspad. Uz to, za ovu knjigu su napisana i nova, dosad neobjavljena, poglavlja, kao što su prvo i četvrto, o tome što je Jugoslavija bila i što je htjela biti, te o Titovoj viziji samoupravljanja. U međuvremenu, od objavljivanja *Jugoslavije – države koja je odumrla*, istraživao sam arhivsku građu u nekadašnjem Arhivu Josipa Broza Tita koji se sada nalazi kao poseban fond u Arhivu Jugoslavije. Brojni dokumenti koje sam tamo pronašao našli su mjesto ne samo u posebnom poglavlju ove knjige (o pismima građana Josipu Brozu Titu) nego i u drugim poglavljima. Uz to, odlučio sam se za osuvremenjivanje svih prethodno objavljenih članaka novim činjenicama i interpretacijama, koje su se pojavile u člancima drugih autora, koji su se ovom temom bavili i nastavljaju se baviti. Kao što pišem u osmom poglavlju, interes za Jugoslaviju ne prestaje ni trideset godina nakon njenog raspada. Tome su najviše doprinijeli autori koji dolaze iz zemalja nasljednica Jugoslavije, a koji su stekli doktorate i imaju akademske pozicije na inozemnim sveučilištima. U zadnjih nekoliko godina taj se interes obnavlja zbog otvaranja arhivskih fondova nastalih prije 30 godina, pa se ova knjiga pojavljuje na početku tog očekivanog novog vala publikacija koje se bave devedesetim godinama 20. stoljeća. U kontekstu novih događanja u Ukrajini, izazvanih ruskim napadom na tu zemlju, ali i u kontekstu rasprava o budućnosti Europske unije i Zapadnog Balkana, očekujemo nove članke i knjige, ovog puta od autora koji možda sami nemaju sjećanje na samu Jugoslaviju. Kao što sam napisao u svom nedavno objavljenom članku „Post-Yugoslav States Thirty Years after 1991: Unfinished Business of a Fivefold Transition”, objavljenom 2022. u *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* (broj 2, godište 24), tranzicija iz jugoslavenskog u neko drugo, nazovimo ga „europsko” razdoblje u njihovoj povijesti je i dalje nedovršena, a pitanje je hoće li se i kada dogoditi. To se odnosi na svih pet područja

tranzicije: na politički i ekonomski sistem, na državnost, identitet i na tranziciju iz rata u mir. Uz to, razlike koje postoje unutar same Europske unije postavljaju pitanje moguće obnove koncepta „Istočne Europe”, budući da mnoge zemlje koje su izašle iz socijalizma 1989. sada preferiraju iliberalne, a dijelom i prema Europskoj uniji antagonizirajuće politike. Time se povećava interes za specifičnosti politika u nekadašnjoj – i kao što su neki smatrali bivšoj – Istočnoj Europi, dok istodobno vidimo i neke indikacije takozvane *istočno-europeizacije* same EU. Uz to, postavljaju se i pitanja: ima li alternative postojećim modelima politike? Jesu li te alternative oslonjene na ono što je prethodilo fazi „liberalnog entuzijazma” u kojoj se tvrdilo da alternative nema, i da je ona čak nemoguća i u svijetu mišljenja? Konačno, i sama Europska unija je po mnogočemu u potrazi za alternativama: s jedne strane, prošlosti koju je obilježio imperijalizam, s druge, onoj koju je karakterizirao socijalizam u njenom istočnom dijelu, s treće, onoj koju je u svim njenim državama tako tragično iza sebe ostavio nacionalizam. Interes za Jugoslaviju, koji postoji i tri desetljeća nakon njenog raspada, nije dakle samo interes za jednu državu (ili „državu”, iz razloga koji će biti jasniji čitanjem ove knjige) nego i za projekt i eksperiment, što je ona također bila. To je interes za eventualnu alternativu, kao i za identificiranjem sistemskih pogrešaka koje su rezultirale njenim krajem, a potom dovele do rata u Europi na kraju 20. stoljeća.

Ova je knjiga pisana za nove generacije, rođene nakon Jugoslavije, kao i za one buduće, koje žive u društvima u kojima se na Jugoslaviju gleda kao na referentnu pojavu, bilo da se jugoslavensko iskustvo koristi kao pozitivno ili kao negativno. Postjugoslavenske zemlje, od kojih su neke danas prilično odmaknute od same Jugoslavije jer su postale članice Europske unije, dok su druge i dalje u fazi nedovršene tranzicije iz jugoslavenskog u neko drugo iskustvo, teško je razumjeti bez definiranja same Jugoslavije, naročito socijalističke. Mnoge prakse, ideje i procesi koji se u njima događaju traže objašnjenje, a to objašnjenje je u događajima iz prošlosti, kao i u odnosu prema toj prošlosti. Postjugoslavenske zemlje imaju svoju povijest, a povijest se ne može isključiti tek tako, niti zanemariti. Prošlost nas možda ne može izliječiti niti

pomiriti – ali i za proces pomirenja i normalizacije, kao i za procese koji takvo pomirenje i normalizaciju ne žele, Jugoslavija ostaje relevantna. Takozvana „nulta točka” od koje bi počelo nešto novo, nije se u tom smislu dogodila, a pitanje je i može li ona čak i u slučajevima radikalnog prekida s prošlošću poništiti prethodno iskustvo. Na valu politički inspiriranog „povijesnog revizionizma” koji je danas globalna pojava stalno se vraćamo unazad, bilo da u tom prethodnom iskustvu tražimo neko „zlatno doba nacije” ili Neprijateljsko Drugo koje treba prevladati i onemogućiti kako ne bi suviše utjecalo na sadašnjost i budućnost.

Drugo poglavlje ove knjige nastalo je kao proširena i osuvremenjena verzija poglavlja koje je pod naslovom „Yugoslavia as Project and Experiment” na engleskom jeziku objavljeno u knjizi *Unfinished Modernisation: between Utopia and Pragmatism* koju su uredili Maroje Mrduljaš i Vladimir Kuljić 2012. Treće poglavlje je objavljeno u *Analima Hrvatskog politološkog društva* (2017, broj I, godište 14). Peto poglavlje je u skraćenoj verziji i na engleskom jeziku objavljeno u časopisu *Politička misao* (2020, broj 4, godište 57). Šesto poglavlje je u prvobitnoj verziji, mnogo kraćoj od ove, objavljeno u časopisu *Reč* (broj 75.21). Sedmo poglavlje prethodno je objavljeno u knjizi *Slobodan Milošević: put ka vlasti* koji smo uredili Momčilo Pavlović, Vladimir Petrović i ja 2008. Osmo poglavlje izvorno je u mnogo kraćoj verziji od one objavljene u ovoj knjizi objavljeno na engleskom jeziku u *European Journal of Social Theory* (2001, broj I, godište 4) kao članak „The Disintegration of Yugoslavia: A Critical Review of Explanatory Approaches”, a kasnije i kao poglavlje moje prethodno spomenute knjige. Zadnje poglavlje ove knjige nastalo je kao prošireno i osuvremenjeno izdanje članka „Fear of becoming a minority as a motivator of conflict in the former Yugoslavia”, u časopisu *Balkanologie* broj 1-2, godište 5, 2001.

U radu na ovoj knjizi povezivao sam argumente iznijete u tim prethodno objavljenim, kao i u novonapisanim poglavljima, kako bi se izbjegla ponavljanja i kako bi se knjiga mogla čitati kao cjelina, a ne kao zbirka članaka i eseja. Glavni argumenti su pritom ostali isti, jer sam držao da ih nije potrebno bitno mijenjati. Smatrao sam potrebnim i opravdanim novoj generaciji svojih studenata, ali i svih drugih zainteresiranih

čitatelja, na jednom mjestu i na hrvatskom jeziku ponuditi odgovore na pitanja koja postavljaju, a za koja imamo brojne amaterske (i često pogrešne, što zbog nedovoljnog poznavanja literature i činjenica, a što zbog njihova namjernog selektivnog tumačenja) i ne tako brojne – barem kad se radi o našem jeziku – akademske odgovore. Naročito sam pritom imao u vidu studente na predmetima kao što su *Politika i društvo u Jugoistočnoj Europi*, *Međunarodni politički odnosi* te *Analiza vanjskih politika* koje godinama predajem na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu, te *Savremeni balkanski odnosi*, *Identiteti i drugost na Balkanu*, *Raspad Jugoslavije i post-jugoslavenski ratovi*, te *Balkan u međunarodnim i globalnim odnosima na početku 21. veka* koje predajem ili sam ih predavao na Fakultetu političkih nauka u Beogradu. Imao sam u vidu i to da postoji mogućnost da uskoro na Filozofskom fakultetu u Zagrebu krene novi diplomski studij s fokusom na Jugoistočnoj Europi, na kojem je predviđen i moj politološki predmet *Politika u Jugoistočnoj Europi*. Izbor poglavlja, a time i struktura ove knjige, odgovara strukturi mojih istraživačkih interesa u zadnjih nekoliko desetljeća. Pritom sam svjestan da se, naravno, *uvod u Jugoslaviju*, može pisati i nešto drukčije, osvrtom na možda još neke teme koje ovdje nisu u fokusu. Nijedna knjiga ne može – a i ne treba – obuhvatiti baš sve aspekte teme kojom se bavi. No, ovo nije ni udžbenik ni klasična povijest Jugoslavije, nego knjiga čiji je cilj da pomogne čitateljima nove generacije da razumiju glavne tokove i procese, a time i da bolje razumiju Jugoslaviju, kako bi sami mogli istraživati nove teme.

Svaki od članaka koji su izvorno poslužili kao osnova za poglavlja ove knjige je prije objavljivanja bio višestruko recenziran, pa koristim ovu prigodu da zahvalim svim brojnim recenzentima na uvijek korisnim komentarima i prijedlozima koje sam uvijek s uvažavanjem uzimao u obzir i najčešće prihvaćao. Zahvaljujem i urednicima časopisa i knjiga u kojima su objavljene prethodne verzije pojedinih poglavlja na dopuštenju da ih koristim i adaptiram za potrebe ove knjige. Zahvaljujem naročito recenzentima ove knjige, Nebojši Blanuši, Dejanu Stjepanoviću i Mati Subašiću na pažljivom čitanju i brojnim korisnim idejama i prijedlozima. Posebno zahvaljujem uredniku knjige, Vuku Perišiću i izda-

vačima – Frakturi i Srpskom kulturnom društvu Prosvjeta – koji su urednički posao, kao i uvijek, obavili besprijekorno. Zahvaljujem Savjetu za nacionalne manjine Vlade Republike Hrvatske na podršci objavljivanju ove knjige.

Bez mojih studenata, brojnih generacija mladih kolegica i kolega kojima sam predavao u Beogradu i Zagrebu, a povremeno i u Sarajevu, u Londonu i u Stirlingu, moj bi profesionalni život išao u nekom drugom smjeru. Zahvaljujem im na pitanjima koja su postavljali kao i na odgovorima na ona pitanja koja sam ja postavljao njima kako bi sami došli do odgovora. Poticao sam ih – i to nastavljam činiti – da sami nađu činjenice, da razviju interpretacije koje su inovativne i akademski utemeljene, da se ponose odgovorima koji su njihovi, nastali njihovim naporima i sposobnostima. Kritičnost i originalnost, autentičnost i različitost u odnosu na prethodne interpretacije, kao i u odnosu na one koje nastaju istodobno kad i njihove – to su fundamentalne kvalitete slobodnog mišljenja, bez kojeg nema znanosti, a nema ni slobodnog, otvorenog društva. Nadam se da će im ova knjiga dodatno pomoći da razvijaju vlastite argumente, bilo da se više slažu ili da se više ne slažu s mojima. Smisao onoga što radimo nije u ponavljanju onoga što drugi misle, kažu ili napišu, nego u razvijanju vlastitih zaključaka, uz puno uvažavanje onoga što su drugi rekli ili napisali. S tim uvjerenjem – koje je ujedno i želja i nada – prepuštam ovu knjigu u ruke njenih čitatelja.

U Zagrebu 3. jula 2023.

I. Što je bila i što je htjela biti Jugoslavija

Svojedobno je Stevan Pavlović rekao da je svoju knjigu – kratku biografiju Josipa Broza Tita – napisao (1992) kad je prvi put doživio da jedan student u seminarskoj grupi kojoj je predavao jugoslavensku historiju pita: tko je to Tito? Na sličan način, ova je knjiga – barem djelomičan i po strukturi fragmentiran – odgovor na imaginarno pitanje nove generacije mojih studenata, onih rođenih nakon Jugoslavije (i nakon socijalizma): kakva je bila Jugoslavija? Što je ona uopće bila? Je li bila nacionalna država (i ako jest: koje nacije država?) ili je bila neki savez država, ili savez nacija/naroda (da li i „narodnosti“?) u koji su se te države/narodi/nacije dobrovoljno uključili i dobrovoljno iz nje isključili? Je li bila, možda, neki kvaziimperij, heterogena politička struktura ujedinjena voljom vladara i odlukama moćnih sila, koja je ipak ostavila velik trag – možda i presudan – na formiranje nacija a time i država koje su je naslijedile? Je li bila *tamnica naroda* ili njihova *kolijevka*? Ili ni jedno ni drugo, nego i jedno i drugo? Je li Jugoslavija bila eksperiment, entitet *sui generis*, neki jedinstven slučaj, neusporediv ili tek djelomično usporediv s ostalim zemljama s kojima je postojala istodobno? Ili je bila država/zemlja kao svaka druga, sa svim svojim posebnostima kakve ima svaka zemlja? I – koliko je bilo tih *Jugoslavija*? Jedna od početka do kraja, dvije (jedna prije 1945. a druga nakon), tri (uz te dvije još i ona koja je nastavila pod tim imenom između 1992. i 2003) ili čak i više?